

Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

that attests to the fact that the faith gives a person not only hope but helps to guide a personal life and to take responsibility for the future. There were new indices' results of the tests by T. Liri, T.O. Pomytkin, V.V. Boiko, among the respondents with the different levels of involvedness into volunteering. The group, whose members are constantly involved into volunteering, has shown the highest indices. There was drawn the conclusion that the development levels of the emotive, spiritual, existential components of a person increases significantly under the influence of volunteering activity.

Key words: personality, values, components, empathy, spirituality, motivation, existentiality, communicativeness.

Received October 21, 2014

Revised November 16, 2014

Accepted December 08, 2014

УДК 37.015.31:17.022.1:159.922.7

Ю.В. Подкопаєва

miss_yuliya@ukr.net

Специфіка сформованості уявлень про духовний ідеал у молодших школярів

Podkopaieva Y.V. The specificity of concepts formation on the inward ideal in junior pupils / Y.V. Podkopaieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 27. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 446–459.

Ю.В. Подкопаєва. Специфіка сформованості уявлень про духовний ідеал у молодших школярів. У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку. Експериментально досліджено та проаналізовано отримані результати за критеріями: ціннісно-позитивне ставлення до ідеалів Краси та Добра; ідентифікація з носіями цих ідеалів; наслідування поведінки людей і літературних персонажів; розуміння власних уявлень про духовний ідеал та за їх показниками (розмежування дитиною проявів краси і потворності, добрих і поганих (злих) учинків людей у реальному житті, літературних і мистецьких творах; ціннісне ставлення до природи; спрямованість на високодуховні особистості; прагнення дитини творити добро, готовність прийти на допомогу іншим людям, розділити з ними радість і горе; емоційна виразність власних естетичних вподобань; наслідування поведінки дорослих, дітей, літера-

турних персонажів (героїв художніх фільмів і мультиплікації) – носіїв духовних, особистісних чи бездуховних ідеалів; чіткість розуміння про досконалий образ; повнота уявлень про духовний ідеал, обґрунтоване пояснення здійсненого вибору; здатність приймати самостійні рішення, чинити відповідальні дії у своїй поведінці. Розкрито специфіку та виявлено рівні (високий, середній, низький) сформованості уявлень про духовний ідеал у молодших школярів, які навчаються за програмами загальноосвітніх навчальних закладів. Встановлено, що досліджувані зазначеної категорії характеризуються обмеженою здатністю ціннісно-позитивного ставлення до інших, відсутністю прикладів для ідентифікації та їх наслідування, невизначеністю у виборі духовного ідеалу. Молодші школярі демонструють відсутність орієнтації на ідеали Краси та Добра, необґрунтованість уявлень про духовний ідеал, необізнаність про вищі духовні цінності та не зорієнтованість на загальнолюдські духовні ідеали.

Ключові слова: уявлення, духовний ідеал, молодші школярі, краса, добро, цінності, ідентифікація, наслідування, вплив, рівні сформованості.

Ю.В. Подкопаева. Специфика сформированности представлений о духовном идеале у младших школьников. В статье изображены результаты теоретического анализа проблемы формирования представлений о духовном идеале у детей младшего школьного возраста. Экспериментально исследованы и проанализированы полученные результаты по критериям: ценностно-положительное отношение к идеалам Красоты и Добра; идентификация с носителями этих идеалов; подражание поведению людей и литературных персонажей; понимание собственных представлений о духовном идеале и их показателей (разграничение ребенком проявлений красоты и уродства, хороших и плохих (злых) поступков людей в реальной жизни, литературных и художественных произведениях; ценностное отношение к природе; направленность на высокодуховные личности, стремление ребёнка творить добро, готовность прийти на помощь другим людям, разделить с ними радость и горе; эмоциональная выразительность собственных эстетических предпочтений; подражание поведению взрослых, детей, литературных персонажей (героев художественных фильмов и мультипликации) – носителей духовных, личностных или бездуховных идеалов; чёткость понимания о совершенном образе; полнота представлений о духовном идеале, обоснованное объяснение сделанного выбора, способность принимать самостоятельные решения, делать ответственные действия в своём поведении. Раскрыта специфика и выявлены уровни (высокий, средний, низкий) сформированности представлений о духовном идеале у младших школьников, обучающихся по программам общеобразовательных учебных заведений. Установлено, что исследуемые указанной категории характеризуются ограниченной способностью ценностно-положительно-го отношения к другим, отсутствием примеров для идентификации и их

подражания, неопределённостью в выборе духовного идеала. Младшие школьники демонстрируют отсутствие ориентации на идеалы Красоты и Добра, необоснованность представлений о духовном идеале, неосведомленность о высших духовных ценностях и неориентированность на общечеловеческие духовные идеалы.

Ключевые слова: представление, духовный идеал, младшие школьники, красота, добро, ценности, идентификация, подражание, влияние, уровни сформированности.

Постановка проблеми. Проблема формування уявлень про духовний ідеал є однією із найвагоміших, зважаючи на те, що виховання особистості здійснюється в умовах зростаючої освіченості, соціальної активності та інформованості дітей молодшого шкільного віку. Розкриття специфіки та рівнів сформованості уявлень про духовний ідеал у молодших школярів є одним із важливих етапів даного дослідження. Адже, саме в дитинстві формуються перші уявлення про духовні ідеали та цінності, які з віком набувають все більшої самоцінності та духовної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені обґрунтували низку теоретичних положень з проблеми формування духовних цінностей та ідеалів особистості. Так, в молодшому шкільному віці основним рушійним фактором формування духовних цінностей та ідеалів особистості є позитивний приклад дорослих (І.Д.Бех, Г.К.Гумницький, Н.М.Дятленко, Д.Б.Ельконін, Е.О.Помиткін, Є.В.Таранова та ін.) [1; 2; 6; 7].

Дослідники проблеми морального становлення дитини (Л.І.Божович, І.С.Булах, М.Г.Іванчук, В.У.Кузьменко, О.О.Лоський, О.В.Скрипченко, Є.В.Суботський та ін.) виявили, що в цьому віці відбувається лібералізація ціннісних уявлень, зміна моральних ідеалів, перенесення морального зразка з батьків, вчителів на референтну групу [3; 4].

У своїй роботі ми досліджували уявлення про духовний ідеал дітей в контексті духовно-особистісного підходу, розробкою та впровадженням якого займається український психолог, провідний фахівець з питань духовного розвитку особистості Е.О.Помиткін. Сутність такого підходу полягає у тому, що першочергова увага приділяється пошуку шляхів і можливостей прояву Духа в природі особистості через розвиток свідомості й самосвідомості, визначення ідеалів, ціннісних орієнтацій та смислів, які є життєво важливими для людини. Реалізація духовно-особистісного підходу вимагає використання на практиці специфічних методик, спрямованих на досягнення позитивних особистісних змін [5; 7].

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є емпіричне виявлення специфіки та рівнів сформованості уявлень про духовний ідеал в дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення специфіки та рівнів сформованості уявлень про духовний ідеал у молодших школярів здійснювалося за критеріями: ціннісно-позитивне ставлення до ідеалів Краси та Добра; ідентифікація з носіями ідеалів Краси та Добра; наслідування поведінки людей і літературних персонажів; розуміння власних уявлень про духовний ідеал та їх показники.

Для отримання результатів за критерієм ціннісно-позитивне ставлення до ідеалів Краси та Добра були проведені спостереження за дітьми та застосовано методику «Казковий світ» [8, с. 132–144], що модифікована автором.

Спостереження показали, що 16,7% дітей постійно прагнули до розмежування проявів краси та потворності у реальному житті, літературних та мистецьких творах. 60,0% досліджуваних час від часу розмежовують ці прояви. Частіше діти 4-го класу (22,6% і 56,4%), порівняно з дітьми 3-го (16,7% і 43,9%) та 2-го класу (13,5% і 46,1%). Основна увага дітей зверталася на бажання створювати прекрасне й боротися з усім потворним; естетичне ставлення до різноманітного навколишнього світу; вираження почуттів гармонії і краси тощо. Красивим учні називали те, що приносило їм задоволення, викликало хвилювання, радість, захоплення, зацікавленість та естетичну насолоду. Потворним – те, що викликало у них відразу чи негативне сприйняття.

Разом із цим, виявлена група дітей (23,3%), які демонстрували обмежене та вкрай низьке розмежування проявів краси та потворності у реальному житті, літературних і мистецьких творах. Переважній кількості дітей 2-го (40,4%) та 3-го класів (39,4%), порівняно з дітьми 4-го класу (21,0%), важко було вказати, який художній чи мистецький твір, картина, малюнок, виготовлений вибір тощо є красивим, а який ні. З'ясувалося, що ці діти не відвідують театри, концерти, музеї, виставкові зали, храми, це вкрай збіднює їх уявлення про красу та потворність. Батьки і вчителі рідко проводять із ними екскурсії до мистецьких закладів, спільні прогулянки на природу. А одних уроків природознавства, образотворчого і музичного мистецтва, літературного читання, трудового навчання у школі замало для того, щоб сприяти розвитку в дітей почуттів гармонії та прилучити до духовних ідеалів краси.

Розмежування дітьми добрих і поганих (злих) вчинків людей ми спостерігали на виховних годинах та уроках літературного читання, образотворчого і музичного мистецтва. Зокрема, 17,8% досліджуваних – постійно прагнули до означеного розмежування у реальному житті, літературних і мистецьких творах; 55,6% досліджуваних час від часу розмежовували ці прояви. Безумовно, чим старшою була дитина, тим краще вона розмежовувала добрі та погані (злі) вчинки людей у реальному житті, літературних і мистецьких творах. Проте, були діти (26,6%), які демонстрували обмежене та вкрай низьке розмежування добрих і поганих (злих) вчинків людей. Їм важко було визначитися, який вчинок здійснює та чи інша людина у різних випадках реального життя, літературних і мистецьких творах. Причиною цього, на наш погляд, є те, що діти майже не читають художньої літератури, яка розширює їх світогляд та сприяє засвоєнню загальнолюдських і духовних цінностей, а надають перевагу сучасній закордонній анімаційній продукції, де зображуються спотворені образи добра та зла, добрих та поганих вчинків. Крім того, батьки рідко обговорюють із дітьми прочитане у книзі, побачене на телеекрані чи у мережі Інтернет.

Ціннісне ставлення до природи ми спостерігали на прогулянках із дітьми, а також у тому, як вони доглядають за рослинами у класі. Так, 18,9% досліджуваних постійно проявляли ціннісне ставлення до природи. Ціннісне ставлення до природи спостерігалось в тих учнів 2-4-х класів, вчителі та батьки яких самі бережно ставилися до навколишнього світу, проявляли пізнавально-емоційний інтерес до природи, прищеплювали учням любов до неї, формували природоохоронні навички, збагачуючи духовний світ дітей. 41,1% досліджуваних – час від часу виявляли ціннісне ставлення до природи; 40,0% досліджуваних демонстрували обмежене ціннісне ставлення. Одним із таких проявів була байдужість по догляду за квітами, які є у класі. Обмежене ціннісне ставлення, у переважній більшості, демонстрували хлопчики (22,3% ситуацій), порівняно із дівчатками (17,7%).

За результатами методики «Казковий світ» встановлено, що молодші школярі, переважною більшістю обирали позитивних казкових персонажів: Царицю (29,4% досліджуваних), Царя Салтана (25,0% досліджуваних), Князя Гвідона (15,0% досліджуваних), Царівну Лебідь (8,3% досліджуваних), Білку (5,0% досліджуваних), Дядька Чорномора (2,8% досліджуваних). Однак, в одних дітей вибір казкового героя пов'язаний з проявами духовних ідеалів, у інших – з проявами особистісних чи бездухо-

вних ідеалів. Зазначимо, що у своїх відповідях діти могли одночасно надати перевагу як одному, так і декільком літературним героям. Так, 3,9% досліджуваних – надали перевагу Мореплавцям; 10,6% досліджуваних – 33 богатырям.

Цікаво, що серед мотивів вибору персонажів для наслідування хлопчики вказували на силу та мужність як прояви доброти («Князь Гвідон не побоявся Коршуна і захистив Царівну Лебідь. Він мужній і добрий»). Дівчат, переважно, приваблювала краса, лагідність і ніжність казкових героїв («Царівна Лебідь дуже гарна, вона величаво ходила як пави і від неї не можна було відірвати очей», «Цариця була лагідна і ніжна до інших, тому хочу бути як вона»).

Отже, аналізуючи пояснення виборів казкових персонажів можна з вірогідністю стверджувати, що серед пріоритетних ідеалів дітей молодшого шкільного віку перше місце належить особистісним ідеалам (42,2% досліджуваних); друге – бездуховним ідеалам (35,6% досліджуваних); і лише третє місце в дитячій ціннісній орієнтації відведено духовним ідеалам (22,2% досліджуваних). Про це свідчать і дані наших спостережень.

Критерій «ідентифікація з носіями ідеалів Краси та Добра» був досліджений на підставі даних результатів проективної методики «Вивчення особливостей ідентифікації дитини», аналізу дитячих малюнків, бесіди та спостереження.

Аналіз дитячих малюнків і бесіда за їх змістом показали, що вибір духовного ідеалу дітей молодшого шкільного віку залежав від їх потреб та інтересів. У 25,6% дітей в основі вибору, головним чином, лежали духовні та морально-етичні мотиви – бути корисним для людей, бажання наслідувати ідеальним образам. Значна частина досліджуваних (34,4%) свої мотиви вибору ідеалу пов'язували із задоволенням дитячих схильностей. 16,1% дітей обирали ідеали на основі своїх естетичних пріоритетів та вподобань.

Найбільший вплив на вибір носіїв духовного ідеалу молодших школярів здійснює телепродукція (72,7%). У своїх малюнках на теми «Мій улюблений герой мультфільму (кінофільму, книги)» та «На кого я хочу бути схожим» діти зображували героїв художніх і мультиплікаційних фільмів, відомих людей, і що дуже важливо – матусю, батька, вчителів.

Молодші школярі (12,7%) нерідко в малюнках ідентифікували себе із принцесами, принцями та лицарями з кінофільмів і мультфільмів, які є носіями духовних ідеалів, хотіли би бути схожими на відомих людей, зірок кіно, естради та спорту (32,3%), про яких вони дізналися із телепродукції та комп'ютерної мережі.

Дещо менший вплив належить комп'ютерним іграм (10,0%). На своїх малюнках діти (3,6%) зображували, як вони допомагають метелику (гра «Гарні метелики»), рибиці (гра «Допомога рибиці»), котику та собачці (гра «Піклування про тварин»).

Також, учні малювали батьків і вчителів, підкреслюючи, що хочуть бути схожими на: вчительку, оскільки вона хороша людина, а хороших людей люблять і поважають (5,3%); на матір тому, що вона добра (2,3%); на бабусю тому, що вона завжди всім допомагає (1,4%); на батька тому, що він сильний і справедливий (2,3%). Найменші показники впливу на вибір духовного ідеалу дітей, на превеликий жаль, демонструють книги (2,0%).

Учні 2-3-го класів, найчастіше ідентифікували себе із казковими героями (65,4% та 66,7%); рідше – із реальними людьми (34,6% та 33,3%), а ось учні 4-го класу, навпаки, у більшій мірі, надавали перевагу ідентифікаціям із реальними людьми у порівнянні із вибором казкових героїв (61,3% проти 38,7%).

За висловами дітей герої носії ідеалів краси повинні мати такі ознаки: довге, розкішне волосся, струнку фігуру (у дівчаток), відмінну спортивну форму (у хлопчиків), охайність, гарну вроду, довгі ноги, тонку талію, красивий голос, неповторний стиль, вміння гарно танцювати, а також окремі матеріальні показники – наявність великого гардеробу, колекції взуття, аксесуарів, косметики, яскравого одягу, гарних зачісок тощо.

Герої – носії ідеалів добра обов'язково мають бути: ніжними, щирими, добрими, лагідними, життєрадісними, ввічливими, справедливими, дружелюбними, правдивими, з почуттям гумору; вони завжди допомагають іншим, поважають старших, вірять у себе, мають безліч друзів тощо.

В процесі експерименту траплялися випадки, коли досліджувані (5,0%) через певні конфліктні переживання взагалі відмовлялися виконувати запропоноване їм завдання. Наприклад, «Я хочу бути схожим на свого батька, він великий і сильний, але вчора мене насварив, тому я не буду його малювати». Крім того, були діти (23,9%), які сюжети малюнків пов'язували із прагненням отримати матеріальний достаток та особисте визнання.

З'ясувалося, що увагу дітей привертають і персонажі, які є носіями бездуховних ідеалів. У художніх фільмах (7,4%), мультфільмах (24,4%), комп'ютерних іграх (6,4% дітей). Обираючи персонаж ідентифікації, який є носієм бездуховних ідеалів, діти наділяли його позитивними якостями. На нашу думку, це пов'язано із тим, що в сучасній анімаційній продукції зображуються неоднозначні, спотворені образи героїв, які

без допомоги дорослого дитина не може зрозуміти, проте, часто наслідуює.

Спостереження за учнями на уроках, перервах між уроками, на групах продовженого дня показали, що 10,0% молодших школярів (5,6% дівчаток та 4,4% хлопчиків) спрямовують себе на високодуховні особистості (матір, батька, учителя, інших дорослих), беручи про них інформацію із телебачення, комп'ютерної мережі, радіоінформації, книг, журналів, газет, творів мистецтва, театру, фольклору та із взаємин з оточуючими (батьками, вчителями, вихователями, друзями, однолітками, знайомими і незнайомими дорослими). 48,9% досліджуваних (26,8% дівчаток та 22,1% хлопчиків) періодично спрямовують себе на високодуховні особистості. Решта 41,1% досліджуваних (20,3% дівчаток та 20,8% хлопчиків) демонструють лише поодинокі прояви спрямування на високодуховні особистості.

Крім того, 16,6% досліджуваних (11,1% дівчаток та 5,5% хлопчиків) постійно прагнуть проявляти добро, готові прийти на допомогу іншим учням, старим людям, тваринам, розділити з ними радість та горе. 43,4% досліджуваних (24,0% дівчаток та 19,4% хлопчиків) періодично прагнуть проявляти добро та готовність прийти на допомогу іншим людям, розділити з ними радість і горе. 40,0% досліджуваних (17,7% дівчаток та 22,3% хлопчиків) приходять на допомогу лише за проханням дорослого, байдуже ставляться до горя та радості інших. Або якщо їх заохотили, даючи цукерку, проявляють добро та готовність прийти на допомогу іншим людям, не заохотили – не проявляють цих чеснот.

Розглядаючи художні та мистецькі твори живопису, архітектури, скульптури, виготовлені власноруч вироби, малюнки, слухаючи музичну мелодію, діти (20,0%) постійно, або інколи (54,4%) емоційно виражали власні естетичні вподобання. Красиве ставало для них предметно-чуттєвим символом, взірцем, еталоном та сприймалося особливо яскраво, із виявленням таких почуттів як веселий настрій, радість, віра в себе, внутрішнє піднесення.

Разом з цим, 25,6% дітей без ентузіазму виражали власні естетичні вподобання, проявляючи байдуже ставлення до побаченого чи почутого.

Для подальшого дослідження рівня сформованості уявлень про духовний ідеал за критерієм наслідування поведінки людей і літературних персонажів було проведено бесіду та спостереження за дітьми. Встановлено, що у наслідуванні поведінки людей і літературних персонажів вагоме місце у житті молодших

школярів посідають дорослі. Учні постійно (10,1% – дівчаток; 5,5% – хлопчиків) чи інколи (29,6% – дівчаток; 30,4% – хлопчиків) наслідували поведінку дорослих, які є носіями духовних ідеалів. Частіше діти 2-го (28,8% і 53,8%) та 3-го класу (21,2% і 53,0%), порівняно з дітьми 4-го класу (12,9% і 46,8%). У них яскраво проявлялося наслідування поведінки, манери спілкування, жестів, міміки, стилю одягу батьків (15,6% учнів), вчителів (13,3% учнів), відомих людей, зірок естради (30,6% учнів), спорту (6,1% учнів), улюблених героїв мультфільмів (20,5% учнів), кінофільмів (10,6% учнів), книг (3,3% учнів). Найбільше у своїй поведінці діти (30,6%) наслідували відомих людей, зірок естради та улюблених героїв мультфільмів (20,5%). На нашу думку, це відбувається несвідомо, під впливом яскравої картинки та активної реклами.

Крім того, учні (7,4% дівчаток та 7,0% хлопчиків – активно; 26,4% дівчаток та 23,6% хлопчиків – інколи) наслідували поведінку інших дітей (однолітків, авторитетних друзів із двору – 42,8%, маленьких кіноакторів – 22,8%, дитячих літературних персонажів – 18,3%) із проявами духовних ідеалів, відчували потребу в контакті з друзями, проявляли турботу та увагу (10,5%) до них, намагалися принести один одному радість (22,2%). Частіше діти 2-го (постійно – 30,8%; інколи – 48,0%) та 3-го (25,8% і 45,5%) класів, порівняно з дітьми 4-го класу (25,8% і 30,6%).

Водночас, з'ясувалося, що певна частина дітей хочуть наслідувати поведінку негативних героїв, кумирів художніх кінофільмів (16,7% – дівчаток; 19,4% – хлопчиків) та мультиплікації (24,2% – дівчаток; 26,4% – хлопчиків), захоплюючись псевдоромантичним образом життя цих героїв (особистим матеріальним благополуччям, впливовістю, популярністю, всюдозволеністю, життям без правил та обмежень тощо), не помічаючи їх бездуховності.

Відмітимо, що діти 2-3-го класів частіше наслідували поведінку літературних казкових персонажів (героїв художніх фільмів і мультиплікації), а діти 4-го класу надавали перевагу наслідуванню поведінки реальних людей (дорослих, дітей). Про це свідчать і дані за методикою «Вивчення особливостей ідентифікації дитини».

Критерій розуміння власних уявлень про духовний ідеал молодших школярів був досліджений на підставі даних результатів спостереження та бесіди, що проводилися із дітьми у різний час та за різних умов (на перервах між уроками, у другу половину дня, під час виховних годин, на прогулянках). Ми з'ясували, що

лише 15,6% досліджуваних (10,1% дівчаток та 5,5% хлопчиків) мають чітке розуміння про досконалий образ. Наприклад, діти були впевнені у тому, що досконалий образ – «це добра, розумна, красива людина, яка поважає старших та не ображає інших»; «це ідеальна у всьому людина, вона справедлива і бездоганна» тощо. Переважна більшість дітей молодшого шкільного віку 48,9% (26,8% дівчаток та 22,1% хлопчиків) частково розуміють, що таке досконалий образ. Діти висловлювалися лише кількома словами, вказуючи його якості. Наприклад, це «чудова, розумна, цікава та щаслива людина», «вона любить природу». Або «гламурна людина, яка має струнку фігуру». Або досконалий образ – «це щось дуже гарне» тощо.

Разом із цим, у 35,5% досліджуваних (14,8% дівчаток та 20,7% хлопчиків) відсутнє розуміння про досконалий образ. Цим дітям важко було його охарактеризувати та наділити будь-якими якостями. На усі запитання експериментатора чи вчителів вони відповідали «не знаю».

Повне уявлення про духовний ідеал, обґрунтоване пояснення здійсненого вибору мали лише 14,4% досліджуваних (7,4% дівчаток та 7,0% хлопчиків). Ці діти чітко знали, на кого вони хочуть бути схожими, ідентифікуючи себе із носіями духовних ідеалів. Пояснюючи свій вибір, виокремлювали у них духовні цінності (наприклад, «повага до інших», «справедливість», «чуйність», «щирість», «доброзичливість», «відвертість», «підкування про тварин та стареньких людей», «допомога потребуючим», «гармонія з природою», «здоров'я всіх членів родини») та наділяли їх якостями краси (довге розкішне волосся, гарна врода, струнка фігура, охайність, чарівність, досконалість) і добра (доброта, ніжність, лагідність, щедрість, ввічливість, життєрадісність, дружелюбність, уважність).

44,4% досліджуваних (22,2% дівчаток та 22,2% хлопчиків) мали часткове уявлення про духовний ідеал та не завжди обґрунтовано пояснювали свій вибір. Діти не чітко знали, на кого хочуть бути схожими, щоразу називаючи інших персонажів для ідентифікації, переважно тих, які є носіями особистісних ідеалів. Пояснюючи свій вибір, виокремлювали соціальні цінності (наприклад, «зробити світ кращим», «щоб не було війни», «щоб усі люди жили мирно»), проте пріоритетними вказували особистісні цінності («бути знаменитим, розумним, популярним», «мати владу і впливовість»).

Разом із цим, у 41,2% досліджуваних (17,6% дівчаток та 23,6% хлопчиків) майже відсутнє уявлення про духовний ідеал,

немає обґрунтованого пояснення щодо свого вибору. Спостерігається вкрай низьке, майже відсутнє уявлення про те, на кого вони хочуть бути схожими. У переважній більшості, ідентифікують себе з дорослими, дітьми, літературними персонажами (героями кінофільмів, мультфільмів, художніх творів), які є носіями індивідуалістичних цінностей. Пояснюючи свій вибір, виокремлюють у них матеріальні блага. Бажання наслідувати свій досконалий образ, переважно, залежить від поняття «вигідно – не вигідно», що свідчить про наявність у дітей егоцентричності та зародження бездуховності.

У частини дітей проявлялася здатність приймати самостійні рішення та чинити відповідальні дії у своїй поведінці. Так, 13,3% досліджуваних (7,5% дівчаток та 5,8% хлопчиків) – завжди намагалися самостійно приймати рішення, чинити відповідальні дії у своїй поведінці; 50,0% досліджуваних (26,4% дівчаток та 23,6% хлопчиків) – епізодично приймали самостійні рішення та чинили відповідальні дії у своїй поведінці.

36,7% досліджуваних (15,8% дівчаток та 20,9% хлопчиків) – у переважній більшості випадків не приймали самостійних рішень та не несли відповідальність за свої вчинки. Ми пояснюємо це впливом дорослих, які занадто опікають дітей та надмірно турбуються про них, відгороджуючи від будь-яких неприємних ситуацій, постійно захищаючи від навколишнього світу, вирішуючи за дітей їх проблеми. Направляючи, контролюючи та позбавляючи дітей шансу приймати власні рішення, дорослі, таким чином, не дають можливості дітям діяти самостійно, цим самим, не дозволяють їм вчитися на своїх помилках. У даній категорії дітей спостерігається занижена самооцінка, вони не впевнені у собі, лякаються відповідальності, із страхом приймають самостійні рішення, що негативно впливає на уявлення дітей про духовний ідеал, обґрунтоване пояснення здійсненого вибору заважає розумінню дітьми про досконалий образ.

На основі узагальнення результатів експерименту було виокремлено рівні сформованості уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку (високий – 15,5%, середній – 48,9%, низький – 35,6%).

Висновки. Вивчення специфіки сформованості уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку дало можливість виявити, що у найменшій кількості досліджуваних сформований високий рівень уявлення про духовний ідеал (15,5%); переважна кількість досліджуваних демонструють середній рівень сформованості уявлень про духовний ідеал (48,9%). Експери-

мент показав, що досить значною виявилася група досліджуваних, у яких уявлення про духовний ідеал були оцінені мінімальною кількістю балів за усіма критеріями (35,6%).

Наявні дані показують, що кількість дітей з високим рівнем є меншою, порівняно з кількістю досліджуваних з низьким рівнем (15,5% проти 35,6%). У дітей 2-го класу ця кількість зменшується у чотири рази (11,5% проти 42,4%). У дітей 3-го класу ця кількість зменшується майже втричі (13,6% проти 36,4%). Дещо нижчою є різниця у показниках дітей 4-го класу (25,8% проти 22,6%). А це свідчить про те, що досліджувані зазначеної категорії характеризуються обмеженою здатністю ціннісно-позитивного ставлення до інших, відсутністю прикладів для ідентифікації та їх наслідування, невизначеністю у виборі духовного ідеалу. Молодші школярі демонструють відсутність орієнтації на ідеали Краси та Добра, необґрунтованість уявлень про духовний ідеал, необізнаність про вищі духовні цінності та не зорієнтованість на загальнолюдські духовні ідеали.

Перспективи. Представлене дослідження є лише одним із етапів емпіричного вивчення проблеми формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на виявлення соціально-психологічних умов формування зазначеного утворення, розробку та впровадження розвивальної програми формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К., 1997. – 315 с.
2. Дятленко Н. М. Ставлення до дитини в родині як умова розвитку її самоповаги / Н. М. Дятленко // Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць / [редкол. : Бех І. Д., Белкіна Е. В., Бібік Н. М. та ін.]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – № 3. – С. 10–17.
3. Іванчук М. Г. Інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра / М. Г. Іванчук // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 1. – С. 66–72.
4. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра / Н. О. Лосский; [вступительная статья А. И. Титаренко]. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
5. Помиткін Е. О. Духовно орієнтований підхід у процесі психологічного консультування учнів / Е.О.Помиткін // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць

- Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – К. : Наук. світ, 2002. – Вип. 3. – С. 102–106.
6. Помиткін Е. О. Ідеали Краси, Добра та Істини як світоглядні орієнтири особистісного розвитку / Едуард Помиткін // Професійно-мистецька школа у системі національної освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (1-3 жовт. 2008., смт. Мала Білозерка Запорізь. обл.) / [редкол. : І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, О. М. Отич та ін.]; Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К. ; Чернівці : Зелена Буковина, 2008. – С. 66–75.
  7. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Едуард Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280, [2] с. – Бібліогр. : С. 252–278.
  8. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В. А. Семиченко // Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» [лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы]. – К. : Милениум, 2004. – С. 132–144.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Beh I. D. Osobystisno zorientovane vyhovannja / I. D. Beh. – K., 1997. – 315 s.
2. Djatlenko N. M. Stavlennja do dytyny v rodyni jak umova rozvytku i'i' samopovagy / N. M. Djatlenko // Pedagogichna osvita : teorija i praktyka. Psychologija. Pedagogika. Zbirnyk naukovykh prac' / [redkol. : Beh I. D., Bjelkina E. V., Bibik N. M. ta in.]. – K. : KMPU im. B. D. Grinchenka, 2005. – № 3. – S. 10–17.
3. Ivanchuk M. G. Integratyvnyj harakter formuvannja moral'nyh jakostej osobystosti molodshogo shkoljara / M. G. Ivanchuk // Pedagogika i psychologija. – 2000. – № 1. – S. 66–72.
4. Losskij N. O. Uslovija absoljutnogo dobra / N. O. Losskij; [vstupitel'naja stat'ja A. I. Titarenko]. – M. : Politizdat, 1991. – 368 s.
5. Pomytkin E. O. Duhovno orijentovanyj pidhid u procesi psychologichnogo konsul'tuvannja uchniv / E. O. Pomytkin // Psychologo-pedagogichni problemy sil's'koi' shkoly : zb. nauk. prac' Umans'kogo derzh. ped. un-tu imeni Pavla Tychyny. – K. : Nauk. svit, 2002. – Vyp. 3. – S. 102–106.
6. Pomytkin E. O. Idealy Krasy, Dobra ta Istyny jak svitogljadni orijentyry osobystisnogo rozvytku / Eduard Pomytkin // Profesijno-mystec'ka shkola u systemi nacional'noi' osvity : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (1-3 zhovt. 2008., smt.

- Mala Bilozerka Zaporiz. obl.) / [redkol. : I. A. Zjazjun, N. G. Nychkalo, O. M. Otych ta in.]; In-t pedagogichnoi' osvity i osvity doroslyh APN Ukrai'ny. – K. ; Chernivci : Zelena Bukovyna, 2008. – S. 66–75.
7. Pomytkin E. O. Psychologija duhovnogo rozvytku osobystosti : monografija / Eduard Pomytkin. – K. : Nash chas, 2007. – 280, [2] c. – Bibliogr. : S. 252–278.
  8. Semichenko V. A. Problemy motivacii povedenija i dejatel'nosti cheloveka / V. A. Semichenko // Modul'nyj kurs psihologii. Modul' «Napravlennost'» [lekcii, prakticheskie zanjatija, zadanija dlja samostojatel'noj raboty]. – K. : Millenium, 2004. – S. 132–144.

Y.V. Podkopaieva. The specificity of concepts formation on the inward ideal in junior pupils. The paper presents the results of theoretical analysis of the problem on concepts formation about the inward ideal in primary school children. There have been experimentally investigated and analyzed the results by such criteria: value and positive attitudes to the ideals of Beauty and Good; identification with ideals of Beauty and Good; imitation of human behaviour and literary characters; understanding their own ideas about inward ideals and their values (child's differentiation of beauty and ugliness, good and bad (evil) deeds of people in real life, literary and art works, valuable attitude to nature; focus on the highly intellectual personalities; child's desire to do good, readiness to help others, to share with them the joy and grief; emotional expressiveness of own aesthetic preferences; imitation of behavior of adults, children, literary characters (heroes of feature films and animation) – media of cultural, personal or spiritless ideals; clarity of understanding about the perfect image; completeness of notions about the inward ideal, reasonable explanation of a realized choice; the ability to make independent decisions, do the responsible actions in their behavior. There have been revealed the specificity and detected levels (high, medium, low) of ideas formation about the inward ideal in junior who are studying according to the programs of secondary schools. It is established that the junior pupils are characterized by a limited ability of value and positive attitude towards others, lack of examples for their identification and imitation, the uncertainty in the choice of an inward ideal. Junior pupils show a lack of focus on the ideals of Beauty and Good, unsubstantiated ideas about the inward ideal, ignorance of the highest cultural values and no orientation to universal cultural ideals.

Key words: concept, inward ideal, junior pupils, beauty, good, values, identification, imitation, influence, levels of development.

Received October 19, 2014
Revised November 14, 2014
Accepted December 03, 2014